

УДК 343.98

А. Д. Марушев, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО БАНКРУТСТВА

Розглянуто цілі й завдання слідчого огляду документів при розслідуванні злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством. Визначено методи дослідження як окремого, так і декількох документів у процесі проведення слідчого огляду. Зазначено типові види документів, що підлягають огляду й попередньому дослідженню при розслідуванні кримінального банкрутства.

Ключові слова: слідчий огляд, кримінальне банкрутство, методи дослідження, боржник, інтелектуальна підробка, матеріальний підлог, фінансово-господарська операція, спеціаліст-економіст, бухгалтерські документи.

У процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, як правило, найчастіше здійснюється огляд документів, у яких відображені особливості ведення господарської діяльності підприємства-боржника, вірогідність фінансово-господарських операцій, його активів і пасивів тощо. Слідчий огляд як родове поняття являє собою безпосереднє виявлення й дослідження об'єктів, що мають значення для кримінальної справи, їх ознак, властивостей, стану та взаємного розташування¹. Слідчий огляд документів є різновидом огляду як передбаченої слідчої дії, у зв'язку з чим на нього поширюється загальний порядок оглядів, а його завдання впливають із загальних завдань огляду.

Ученими-криміналістами визнається, що в справах про економічні злочини матеріальні сліди злочину переважно несуть на собі документи². Базовим аспектом питання, що розглядається, є загальноюридичне визначення поняття документа, під яким розуміється, що документ (від лат. *dokumentum* – свідчення, доказ чого-небудь) – матеріальний об'єкт, у якому зафіксовані відомості про які-небудь факти, що відбулися чи передбачувані. У судово-слідчій практиці розрізняють такі види документів: 1) письмові (тексти, цифри та інші записи); 2) графічні (креслення, малюнки, схеми); 3) фотодокументи; 4) кіно-, відеодокументи; 5) фонодокументи. За своєю процесуальною природою письмові документи можуть виступати як письмові й речові докази. Документи – письмові докази, що мають значення для вста-

¹ Див.: Криміналістика : учебник для вузов / [Т. В. Аверьяновна, Р. С. Белкин и др.]. — М. : НОРМА – ИНФРА, 1999. — С. 549.

² Див.: Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Білоус Василь Васильович. — Х., 2004. — С. 140–146.

новлення істини в справі завдяки лише своєму змісту (наприклад, висновок експерта, акт ревізії та ін.)¹.

Огляд і попереднє дослідження документів у справах, пов'язаних із кримінальним банкрутством, не менш важливі, ніж огляд місця події в справах про «загальнокримінальні» злочини, оскільки дозволяють правильно організувати та спланувати подальше розслідування. Погоджуємося із С. С. Чернявським, що доказову базу розслідування складають різні за своєю природою документи: бухгалтерські, банківські, нормативні, договірні, реєстраційні тощо, їх питома вага в структурі всіх доказів дуже велика. З усіх видів огляду огляд документів є найбільш специфічною процесуальною дією, оскільки жодна інша слідча дія не може дати слідчому стільки доказового матеріалу, скільки огляд документів².

Загальною метою слідчого огляду документів є: визначення обсягів доказової інформації, зафіксованої в самих документах для встановлення істини в кримінальному провадженні; встановлення тих чи інших відомостей, зафіксованих у документах, і які згодом можуть бути зіставлені з іншою інформацією; встановлення необхідної кількості документів для подальшого їх використання як об'єктів дослідження в процесі призначення судових експертиз (технічної експертизи документів, почеркознавчої, бухгалтерської). За юридичною природою документи поділяються на справжні та підроблені, а за джерелом походження – на офіційні (паспорт, посвідчення особи, довідка) та неофіційні (лист, записна книжка тощо). У підробленому документі зміст або реквізити не відповідають дійсності. При цьому підробка буває двох видів – інтелектуальна або матеріальна. Інтелектуальна підробка полягає в складанні правильного за формою та виготовленням документа, але такий документ містить завідомо неправдиві відомості. Установити факт інтелектуальної підробки за допомогою криміналістичної експертизи неможливо. Матеріальний підлог передбачає змінення змісту документа через внесення в нього неправдивих відомостей або шляхом повного виготовлення підробленого документа (тобто часткова або повна підробка). Матеріальний підлог виявляється за допомогою техніко-криміналістичного дослідження документів³.

Документи – письмові докази не є об'єктом криміналістичного дослідження та можуть замінюватися в справі копіями й дублікатами. Погоджуємося, що способами збирання документів як джерел доказової інформації у рамках загальної криміналістичної операції «Документ» є тимчасовий доступ до предметів і документів, обшук, огляд, надання документів фізич-

---

¹ Див.: *Шепітько В. Ю.* Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; за ред. В. Я. Тація. — Х. : Право, 2001. — С. 71.

² Див.: *Чернявський С. С.* Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навч. посібник / С. С. Чернявський. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — С. 102.

³ Див.: Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [В. М. Глібо, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. — С. 126.

ними та юридичними особами за власною ініціативою або на вимогу органів розслідування¹. Проведення тимчасового доступу до предметів і документів дозволяє лише вилучити необхідні документи, але, як правило, тільки документи офіційного характеру (наприклад, фінансові звіти, баланси, прибуткові та видаткові накладні, акти інвентаризації й ревізії та інші документи, які відображають рух активів і пасивів боржника). Під час же проведення обшуку вилучаються так звані «чорнові записи», неофіційна облікова документація (розрахунки між злочинцями), документи, що містять необумовлені виправлення, підроблені документи тощо. Огляд і попереднє дослідження вилучених документів дозволяють установити їх правдиве значення й обсяг і вірогідність тієї або іншої господарсько-фінансової операції, зіставити дані неофіційного обліку з даними офіційної бухгалтерської звітності, визначити їх допустимість як доказів.

На наш погляд, успіх розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, багато в чому залежить від уміння слідчого доброякісно провести огляд документів, установити факти інтелектуальної підробки та матеріального підлогу. Огляд документів при розслідуванні кримінального банкрутства доцільно проводити за принципом від загального до окремого, тобто від найменування, зовнішнього вигляду документа до його реквізитів, ретельно дослідити ту його частину, що має або може мати значення для розслідування. Найменування бухгалтерського документа залежить від здійсненої господарської операції та дозволяє одержати інформацію про діяльність підприємства, про зміни в засобах, викликані господарськими процесами.

Аналіз слідчої практики показує, що в процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, необхідно встановити дійсний фінансовий стан боржника (банкрута), а саме: його фінансовий стан до подання офіційної заяви про банкрутство; дійсність неспроможності виконати вимоги кредиторів; незаконність (навмисність) учинення фінансово-господарських операцій, що погіршили фінансову спроможність боржника (наприклад, укладення завідомо невігідних цивільно-правових угод); вірогідність складання документів про стійку фінансову неспроможність; незаконність (законність) відчуження майна або передача майна в інше володіння, фактів приховування майна й майнових обов'язків; фактів фальсифікації документів, які відображають дійсну фінансово-господарську діяльність підприємства.

Слід погодитися з вченими-криміналістам, що до завдань слідчого огляду документів, а це цілком стосується й досліджуваної категорії кримінальних проваджень, належать: 1) з'ясування характеру та призначення документа; 2) аналіз зовнішнього вигляду й стану документа; 3) вивчення змісту документа; 4) аналіз його реквізитів; 5) вивчення матеріалів документів; 6) виявлення ознак підроблення документа. Але, на нашу думку, огляд документів при розслідуванні кримінального банкрутства необхідно проводити не тільки з урахуванням завдань криміналістичного характеру, а також

¹ Див.: Чернявський С. С. Указ. праця. — С. 103.

і завдань бухгалтерського обліку із застосуванням методів фінансово-економічного аналізу. У загальному вигляді огляд і попереднє дослідження окремого документа (особливо документа бухгалтерського обліку) здійснюється за допомогою методу дослідження окремого документа¹, а саме: перевірка документа за формою, нормативна перевірка, арифметична перевірка.

Отже, у процесі проведення огляду документів економічного характеру необхідно застосовувати методи документальної перевірки, які поділяються на певні види залежно від виникаючих невідповідностей, а саме на: а) методи виявлення різних невідповідностей або суперечностей у змісті окремого документа, де застосовуються формальна, арифметична й нормативна перевірки; б) методи виявлення невідповідностей у змісті декількох взаємозалежних (сполучених) документів здійснюється за допомогою двох методів: зустрічної перевірки та взаємного контролю. Метод дослідження окремого документа застосовується для виявлення суперечностей у змісті документа між окремими зафіксованими в ньому даними, а також із метою визначення дійсності документа (наявність усіх потрібних реквізитів).

Огляд документа за формою передбачає перевірку повноти й правильності заповнення реквізитів, які характеризують якісну та кількісну сторони господарської операції. Перевіряється наявність необґрунтованих виправлень², підробок документа³ (підчисток, дописувань, витравлень тощо), достовірність підписів відповідних посадових і матеріально відповідальних осіб. Нормативна перевірка полягає в зіставленні фактичних даних з установленими нормативами, кошторисами, тарифами, розцінками, які містяться в цьому документі. При цьому слідчому потрібно з'ясувати, наскільки правильно відображає документ ті фінансово-господарські операції, що ним оформлені, чи не містить він внутрішніх суперечностей. С. С. Чернявський рекомендує, розглядаючи документ із позиції суперечливості його змісту, зіставити між собою різні його частини, порівняти кількісні та якісні значення, з'ясувати об'єктивну можливість і реальність відбитих у ньому операцій.

Вивчення змісту документа складається з трьох елементів: виявлення можливих суперечностей між змістом документа та загальновідомими фактами або фактами, установленими в кримінальній справі; виявлення можливих суперечностей між змістом окремих елементів документа та суперечностей між змістом різних документів, що відображають одну операцію; зіставлення різних примірників одного й того самого документа⁴. При

---

¹ Див.: Камлик М. І. Судова бухгалтерія : підручник / М. І. Камлик. — К. : Атіка, 2000. — С. 66.

² Див.: Дубоносов Е. С. Судебная бухгалтерия : курс лекций + учеб.-метод. комплекс / Е. С. Дубоносов, А. А. Петрухин. — М. : Книж. мир, Мос. УМВД, 2005. — С. 54.

³ Див.: Настільна книга слідчого : [наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів] / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. — С. 36.

⁴ Див.: Чернявський С. С. Указ. праця. — С. 107.

арифметичній перевірці даних документа встановлюється правильність підсумкових показників як по горизонталі, так і по вертикалі.

Як правило, злочинці заздалегідь планують учинення дії із навмисного доведення підприємства до банкрутства, тому трапляються випадки, коли відображені в окремому обліковому документі дані не містять у собі яких-небудь суперечностей і на перший погляд, мають вигляд офіційності та законності здійснення фінансово-господарської операції. У той самий час зіставлення даних кількох документів, що відображають ті чи інші господарські операції, може привести до виявлення невідповідностей (суперечностей). Для виявлення таких невідповідностей застосовуються методи дослідження кількох документів, що відображають взаємопов'язані господарські операції, а саме: методи зустрічної перевірки та взаємного контролю¹. Тому при огляді документів при розслідуванні злочинів досліджуваної категорії, необхідно використовувати методи не тільки зіставлення даних кількох документів, що відображають ті чи інші господарські операції, а й методи зіставлення даних різних систем обліку – бухгалтерського, оперативного (внутрішньогосподарського), статистичного².

При розслідуванні злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, огляду й попередньому дослідженню із застосуванням методів зіставлення можуть підлягати:

1. Реєстраційні документи – заява, установчий договір, статут, протоколи загальних зборів, свідчення про реєстрацію, сертифікати, що підтверджують відкриття кодів господарської діяльності, державна ліцензія на здійснення окремих видів господарської діяльності.

2. Організаційно-розпорядчі документи підприємства-боржника (накази, розпорядження, реєстр акціонерів, протоколи загальних зборів акціонерів і засідань ради директорів, адміністративних органів управління, ревізійних комісій, посадові інструкції та функціональні обов'язки посадових осіб підприємства-боржника, які відповідають за здійснення неліквідної господарської операції (керівника, начальника кредитного відділу, економістів, юристів та ін.), офіційні списки відповідних працівників підприємства (керівників, технологів, економістів та ін.) і займаних ними посад.

3. Бухгалтерські документи (документи, які відображають надходження й відпуск товарно-матеріальних цінностей, розрахункові документи, тобто документи, що відображають оплату підприємству-постачальнику відвантажених матеріальних цінностей, дані бухгалтерського обліку й дані оперативного (внутрішньогосподарського) та статистичного обліку, документи, які відображають відчуження майна боржника, і документи, які відображають розрахунок за це майно, тощо).

4. Звітні документи підприємства (юридична справа підприємства): фінансові звіти; податкові декларації й розрахунки платежів до бюджету; форми державної та відомчої статистичної й бухгалтерської звітності підприємства за галузевими та відомчими ознаками.

¹ Див.: Камлик М. І. Указ. праця. — С. 67.

² Див.: Атанесян Г. А. Судебная бухгалтерия : учебник / Г. А. Атанесян, С. П. Голубятников. — М. : Юрид. лит., 1989. — С. 35–36.

5. Документи контролюючих органів, які здійснювали фінансово-економічний контроль за господарською діяльністю підприємства-боржника (акти податкових перевірок, ревізій, інвентаризацій, зустрічних перевірок, аудиторських перевірок, аналітичні довідки та інші документи контролю й нагляду за фінансово-господарською діяльністю підприємства).

6. Документи, що підтверджують характер і механізм відносин підприємства-позичальника з іншими суб'єктами господарювання щодо виконання умов кредитного договору, товарного кредиту, умов укладених угод, документи, що підтверджують дебіторську заборгованість боржника, відомості про стан кредиторської заборгованості боржника.

7. Документи, що підтверджують правомірність відчуження майна (активів підприємства-боржника): книга записів закладів; повідомлення банку про надання позичальником закладеного майна в оренду; прибутково-видаткові документи про відчуження закладеного майна, інвентаризаційні акти на списання або пошкодження майна, акт ліквідації основних засобів з описанням причин ліквідації тощо.

8. Документи, що відображують процедуру погашення зобов'язань боржником: ордер-розпорядження банку про списання засобів з рахунку позичальника або платіжне доручення про сплату боргу; додаткова угода про пролонгацію строків кредитного договору та збільшення процентних ставок за кредит у разі неповернення кредиту (процентів) у строк; листи про неможливість виконання зобов'язань тощо¹.

9. Документи, що відображують процедуру банкрутства в господарському суді: претензія щодо непогашення боргу з повідомленням про вручення та інші документи доарбітражного врегулювання спору; заява в господарський суд про визнання позичальника банкрутом та інші документи арбітражної справи про банкрутство; документи про оголошення боржника банкрутом: судові рішення, постанови арбітражу про визнання боржника банкрутом, рішення ліквідаційної комісії, перелік установлених судом кредиторів².

10. Документи, що підтверджують наявність чи відсутність у боржника майна й коштів, що можуть бути спрямовані на задоволення вимог кредиторів.

Деякі з перерахованих документів, як правило, виявляються ще в процесі оперативно-розшукової діяльності та за умови забезпечення законності й вірогідності збирання вони можуть стати джерелом доказів.

Особливе значення мають чорнові записи, обривки документів, розірвані або пошкоджені документи про майно або незаконні операції з майном і коштами підприємства-боржника. Вилучення й огляд цих документів необхідно проводити з використанням загальних рекомендацій із проведення

---

¹ Див.: *Чернявський С. С.* Указ. праця. — С. 175–178.

² Див.: Про затвердження Положення про порядок проведення досудової санції господарських товариств, у статутних фондах яких державна частка перевищує 25 відсотків, та державних підприємств, щодо яких прийнято рішення про приватизацію: наказ Фонду держ. майна України від 12.10.2001 № 1865 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0936-01>.

обшуку й огляду приміщень та застосування при цьому техніко-криміналістичних засобів і прийомів.

На наш погляд, при проведенні огляду й попереднього дослідження документів, при розслідуванні злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, необхідно залучати відповідних спеціалістів, особливо спеціаліста-бухгалтера. Участь спеціаліста-економіста в огляді документів необхідна, коли потрібно визначити: суть і характер здійснених господарських операцій; перелік документів, огляд яких потрібен і які вкладаються в ланцюжок здійснених операцій; перелік документів, які знаходяться в контрагентів з досліджуваної операції; вірогідність заповнення документів (за формою – повнота та правильність оформлення й заповнення реквізитів, за змістом – законність операції та логічна ув'язка з окремими показниками, за якісними ознаками – доброякісні чи недоброякісні¹); відповідні методи попереднього дослідження документів при проведенні огляду (метод дослідження окремого документа; методи дослідження кількох документів, які відображають певну господарську операцію або взаємопов'язані операції; методи дослідження облікових даних, які відображають рух однорідного майна²); місце зберігання першоджерел документів, других їх примірників і їх копій.

Отже, при розслідуванні зазначеної категорії кримінальних справ, огляду й попередньому дослідженню підлягає документація, яка має великий обсяг і належить до категорії бухгалтерського обліку та звітності. У цьому разі, як показує практика, слід детально дослідити всі отримані документи за участю спеціаліста-економіста й зазначити їх назви, реквізити та інші ознаки, що характеризують останні як речові докази, хоча цілком можливо, що в подальшому доказове значення матиме лише одне-єдине платіжне доручення, видатковий касовий ордер або інший бухгалтерський документ. Як слушно зазначає О. П. Буцан, «участь спеціаліста-бухгалтера, товарознавця, економіста під час виїмки, обшуку, огляду обов'язкова як гарантія того, що будуть вилучені всі необхідні документи, які стосуються кримінальної справи, а також мають бути забезпечені умови збереження речових доказів»³.

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННОГО ОСМОТРА В ПРОЦЕССЕ РАССЛЕДОВАНИЯ КРИМИНАЛЬНОГО БАНКРОТСТВА

Марушев А. Д.

Рассмотрены цели и задачи следственного осмотра документов при расследовании преступлений, связанных с криминальным банкротством. Определены методы исследования как отдельного, так и нескольких документов в процессе проведения следственного осмотра. Указаны типовые виды документов, подлежащие осмотру и предварительному исследованию при расследовании криминального банкротства.

Ключевые слова: следственный осмотр, криминальное банкротство, методы исследования, должник, интеллектуальная подделка, материальный подлог,

¹ Див.: Камлик М. І. Указ. праця. — С. 20.

² Див.: Там само. — С. 66.

³ Буцан О. П. Використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів / О. П. Буцан // Пробл. законності. — 2000. — Вип. 42. — С. 196.

финансово-хозяйственная операция, специалист-экономист, бухгалтерские документы.

FEATURES OF CARRYING OUT INVESTIGATORY INSPECTION IN THE PROCESS OF CRIMINAL BANKRUPTCY INVESTIGATION

Marushev A. D.

In connection with the increase of unemployment rate, the decline in profits of small and medium businesses there is an increasing number of cases on willful default on respective obligations and creating conditions for an enterprise bankruptcy by debtors. The paper defines the features of carrying out investigatory inspection of documents during investigation of crimes related to the criminal bankruptcy. Typical kinds of documents describing the kind of an economic activity of a bankrupt-company, flow of documents, the order of procedure accounting of business transactions are presented. The problematic issues connected with the application of documentary inspection methods in the course of inspection conducting, especially accounting documents are considered. The use of documentary methods allows revealing inconsistencies both in the content of a separate document, as well in the several interrelated documents. These methods include methods for identifying various inconsistencies or contradictions in the content of a particular document (formal, arithmetic and normative inspections), methods to identify inconsistencies in the contents of several interrelated (conjugate) documents (method of counter inspection and mutual control). The author notes that during inspection and preliminary study of the documents when investigating criminal bankruptcy, one should involve relevant specialists, especially a specialist-economist. Participation of a specialist-economist in the inspection of the documents is necessary to define the essence and the nature of the business transactions performed; the list of the documents whose inspection is required; correctness of a document issuance; transaction legality which is reflected in the document; good quality and poor quality of documents signs. Consequently, when investigating criminal bankruptcy, a large amount of documentation on the accounting and reporting is subjected to investigatory inspection and preliminary study. But, as the practice shows, all the documents received should be investigated in detail, noting features that characterize them as the material evidences.

Keywords: investigatory inspection, criminal bankruptcy, methods of research, debtor, intellectual forgery, material forgery, financial and business transaction, specialist-economist, accounting documents.

УДК 343.98

Л. І. Керик, старший науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, кандидат юридичних наук

РОЗСЛІДУВАННЯ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА: ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ

Проаналізовано поняття та ознаки категорії «організація розслідування», взаємозв'язок понять «організація» та «планування досудового розслідування». На підставі положень закону, підзаконних нормативно-